

Ytterby gruva

RAÄ-nr Österåker 287:1, Ytterby gruva, Vaxholms kommun, Uppland

Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2016:36

INVENTERING OCH KARTERING

Ytterby gruva

RAÄ-nr Österåker 287:1, Ytterby gruva, Vaxholms kommun, Uppland

Annica Ramström

Lst dnr 4311-6080-2015

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2016 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2016:36

Författare Annica Ramström

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

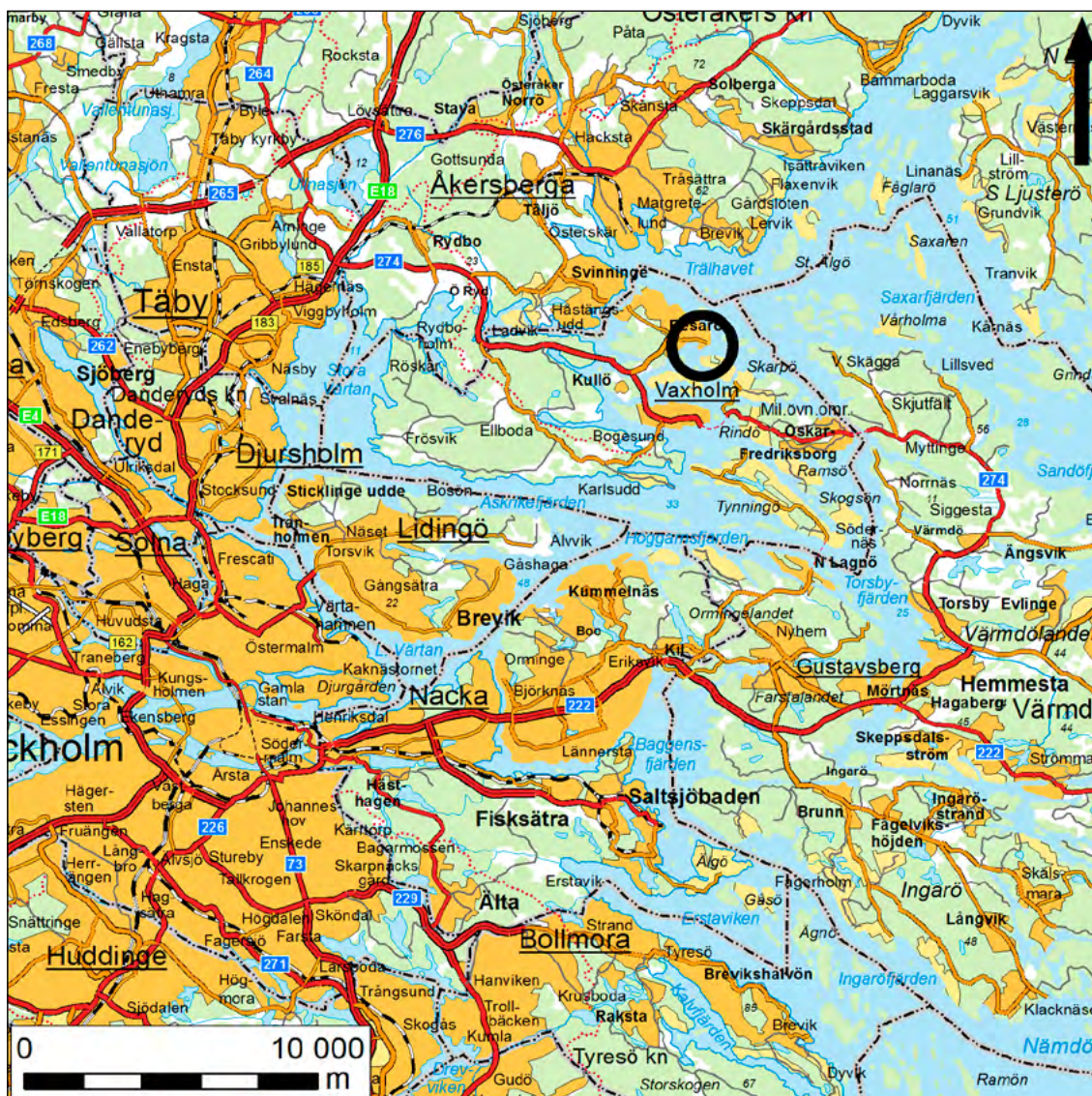
Omslagsfoto Ytterby gruva, RAÄ-nr Österåker 287:1,
sedd från söder. Foto av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_160001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Syfte och frågeställningar.....	9
Metod	9
Resultat	9
Referenser	16
Tekniska och administrativa uppgifter.....	17
Bilagor	18

Bilaga 1. Anläggningstabell

Figur 1. Översiktskarta över Stockholms- och Vaxholmsområdet med Ytterby gruva och Resarö markerat med en svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

I början av sommaren 2016 genomförde Arkeologgruppen AB en kartering av Ytterby gruva på Resarö utanför Vaxholm i Stockholms län. Syftet med karteringen var att skapa ett underlag för Länsstyrelsen inför en gränsbestämning av lämningen.

Vid karteringen hittades, förutom det sedan tidigare kända dagbrottet, lämningar efter en gruvjärnväg, en syllstensgrund, diverse fundament, en källargrund och två gråstensvarpar.

Inledning

Under juni månad 2016 genomförde Arkeologgruppen AB en kartering av Ytterby gruva, RAÄ-nr Österåker 287:1, Vaxholms kommun, Uppland, på uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholm län. Karteringen utfördes av Helmut Bergold och Annica Ramström.

Bakgrund och kulturmiljö

Ytterby gruva är beläget på Resarö, strax norr om Vaxholm. Gruvan har fått namn efter närmaste by vilket är Ytterby. Den ursprungliga byn ligger väster om gruvan. Idag är dock Ytterbys utbredning en helt annan vilket gör att gruvan ligger omgärdad av modern bebyggelse. Ytterby är internationellt känt då gruvan har genererat inte mindre än sex grundämnen. Samtliga grundämnen är hittade i slag och slaggvarp runt gruvan.

Gruvan är belägen på ett av dom högsta partierna på Resarö med en kraftig höjdskillnad mellan platsen för gruvan och Ytterbyvägen som ligger nedanför i söder.

Stora delar av området runt själva dagbrottet utgörs av berg i dagen. Ingången till dagbrottet återfinns i söder, vänd mot sjön och Ytterby brygga. Inom området finns också gruvfogdebostaden, som ligger direkt öster om gruvan. Norr om gruvan begränsas området av villatomter och nybyggda villor.

Följande sammanställning av bakgrunden är en kort sammanfattning av den kultur- och industrihistoriska dokumentation som gjordes 2012.

Själva Ytterby gruva utgörs av ett dagbrott. När brytningen i gruvan startade är okänt. Den första säkra uppgiften kommer från år 1756 då en stuff – ett prov – sändes till Bergskollegii mineralsamling (Knutsson & Leek 2012:16). Det som bröts vid gruvan var fältspat och kvarts. Fältspaten var avsedd för Rörstrands porslinsfabrik, vilken också ägde och bröt i gruvan medan kvartsen användes som flussmedel vid bruken i norra Uppland och vid Kungsholms glasbruk i Stockholm. Även Gustavsbergs porslinsfabrik har ägt och brutit i gruvan för sin tillverkning.

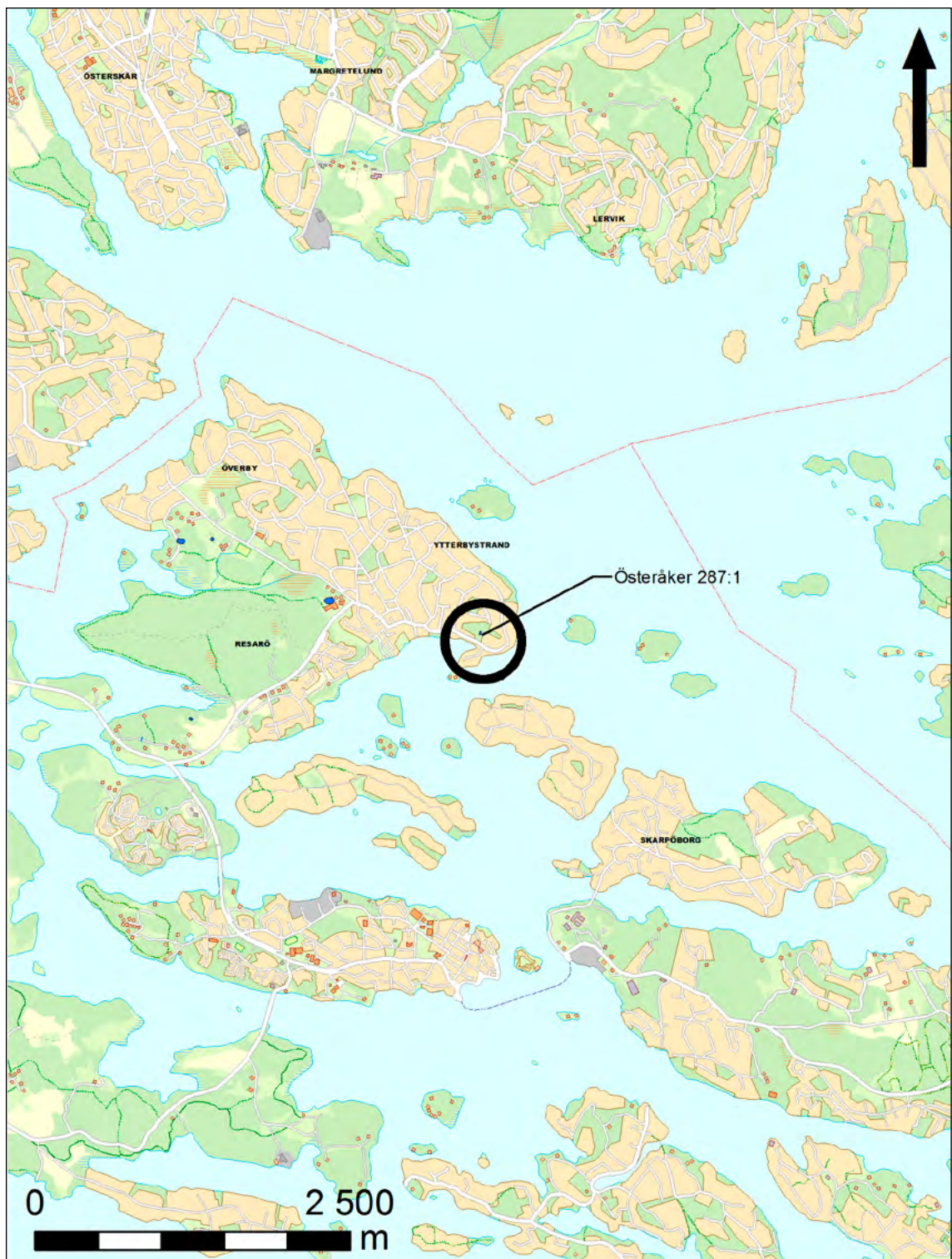

Figur 2. Utsikten från den övre delen av gruvan i norr där dagbrottet en gång i tiden började tas upp. Foto från norr mot Vaxholm taget av Arkeologgruppen AB.

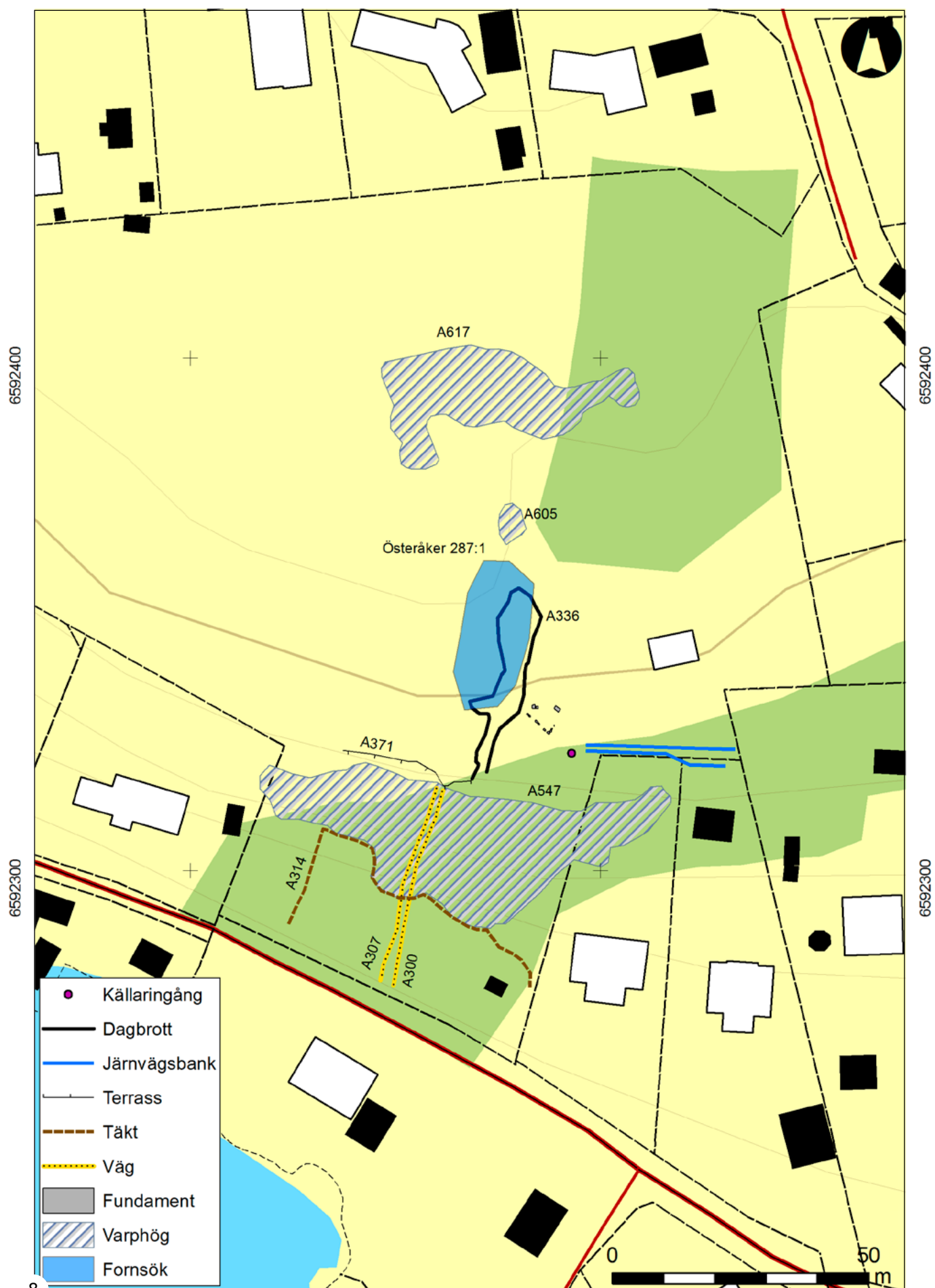
Fram till 1860-talet gjordes brytningen i gruvan som ett dagbrott men omkring 1860 förändrades brytningen och djupbrytning startade. Med nya tekniker togs en ort upp längst in i dagbrottet och man arbetade sig ner till nya fyndigheter. På omkring 170 meters djup ansågs gruvan vara tömd på fyndigheter och djupbrytningen upphörde, om än inte helt. År 1899 hittade man en ny fyndighet på 63 meters djup och en horisontell ort mot norr togs upp. Schakten efter djupbrytning är idag förseglade med betong och påförda jordmassor.

I samband med nedläggningen av Rörstrands porslinsfabrik år 1926 upphörde också den storskaliga brytningen i gruvan. Gruvan och fogdebostaden överlämnades till gruvfogden istället för pension och brytning i gruvan pågick fram till år 1933 då gruvan lades ned för gott.

På 1940-talet användes orterna för lagring av olja och flygbränsle. Denna lagring pågick fram till år 1995 då gruvan tömdes på sitt innehåll och den avveckling av utrymmena inleddes som pågår än idag.

Figur 3. Detaljplan över området kring Ytterby gruva, RAÄ-nr Österåker 287:1 markerad med en svart ring. Skala 1:50 000.

Figur 4. Plan över lämningarna inom Ytterby gruva med utbredningen i Fornsök markerad med blå polygon. Skala 1:1 000.

Syfte och frågeställningar

Syftet med karteringen var att bistå Länsstyrelsen med underlag inför en gränsbestämning av lämningen.

Metod

Karteringen genomfördes som en fältinventering där samtliga i lämningen ingående konstruktioner mättes in med RTK-GPS, beskrevs och fotograferades. I uppdraget ingick att schakta med maskin om icke ovan mark synliga lämningar kunde misstänkas. Topografin på platsen gjorde att Arkeologgruppen bedömde risken för icke synliga lämningar som mycket låg varvid inga schakt drogs inom ytan.

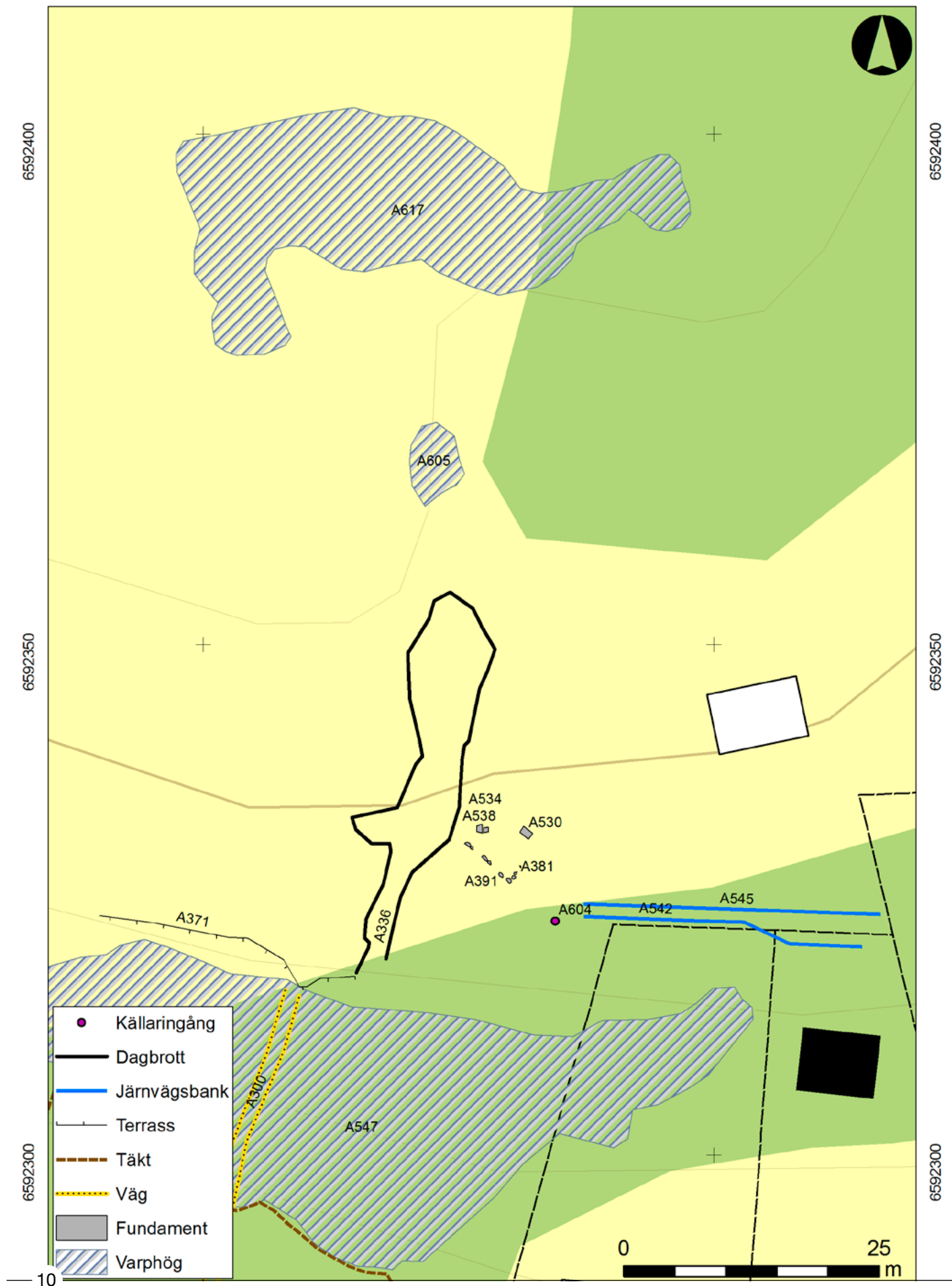
Resultat

Vid karteringen kunde ett flertal konstruktioner och element från flera olika tidsperioder hörande till gruvan och gruvbrytningen konstateras. Inom området finns också gruvfogdebostaden som är en stående byggnad öster om dagbrottet och inrymmer en liten utställning om Ytterby gruva.

Den äldsta lämningen i området utgörs av dagbrottet, A336. Brottet löper i nordsydlig riktning och är cirka 20 meter långt och 10–15 meter brett i själva brottet. Mot söder finns en passage som är cirka 7 meter lång och 3–5 meter bred och som leder in i dagbrottet. På brottets väggar syns en tydlig skiljelinje mellan de övre partierna där den äldre tekniken tillmakning använts och de yngre partierna mot botten av dagbrottet där man istället har sprängt berget. På den västra väggen, i mitten, i den nedre delen återfinns en ristning (se figur 6).

I den inre delen av dagbrottet, i norr, har djupbrytningen som startade på 1860-talet skett. Den betongförsegling som ska finnas är inte synlig, däremot den jord som förts på förseglingen. Det får till följd att det från mitten av dagbrottets botten och till den norra väggen bildas en uppförsbacke. Med den påförda jorden har en flora som man närmast hittar i torpmiljöer följt med och etablerat sig inne i dagbrottet. Tidigare har den varp som i den här rapporten benämns A605 utpekats som ingången till djupschaktet. Detta förefaller inte rimligt med tanke på öppningens storlek i förhållande till omfattningen och lutningen av djupschaktet som finns beskriven.

Den tidigare nämnda passagen in till dagbrottet har i äldre tider varit bebyggd med ett järnvägsspår som ledde ut ur passagen och vidare mot väster, spåret är byggt på terrasseringsen A371. Norr om terrasseringsen finns en plan yta där spåren legat, den plana ytan är cirka 2–3 meter bred och begränsas av sluttningen i söder och en bergskant i norr

Figur 5. Detaljplan över gruvan och de ingående lämningarna. Skala 1:500.

Figur 6. Helmut Bergold mäter in dagbrottet. På bilden syns de båda brytningsteknikerna tillmakning och sprängning tydligt. Den del som bildar överhäng är den tillmakade medan sprängning använts i den nedre delen. Bilden är tagen från söder. Foto av Arkeologgruppen AB.

Figur 7. Ristning i den nedre delen av dagbrottet. Foto från öster taget av Arkeologgruppen AB.

Figur 8. Varpen A547 sedd från öster. I bildens överkant syns terrasseringen A371, den plana yta där järnvägsrälsen gått och berget som gränsar av järnvägsbanken mot norr. Foto av Arkeologgruppen AB.

Figur 9. Till vänster i bilden syns kanten för den moderna tåkten A314 och till höger i bild syns stigen som leder upp till dagbrottet. Foto från sydöst taget av Arkeologgruppen AB.

Figur 10. Syllstensgrunden A391 från sydöst. Foto av Arkeologgruppen AB.

som delvis är urhuggen för att skapa lite bredd på ytan. Spåret användes för att frakta ut varp med vagnar som sedan dumpades i slagghvarpen A547. Varpen A547 är belägen i den kraftiga sluttningen i söder där materialet naturligt har rullat ner för slänten där det tippats. Det består till stora delar av kvarts och fältspat. Varpen är tjock och kompakt mot öster medan den i söder och väster är tunn, som mest omkring 0,3 meter tjock (okulär bedömning). Att varpen i denna del är tunn beror på att den använts som täkt. Inmätningen A314 utgör täktens norra begränsning och söderut avgränsas den av Ytterbyvägen.

Figur 11. Den igenmurade källarens ingång var väl dold bakom ett kraftigt slybuskage. Foto från söder taget av Arkeologgruppen AB.

Öster om dagbrottet finns resterna efter ett hus i form av en syllstensgrund (A391). Endast den södra och delar av den östra syllen är synlig, möjligen är resterade delar av syllen bortplockade vid något tillfälle. Här återfinns också de tre fundamenten A530, A534 och A538; två av cement och ett av tegel.

Syllraderna är resterna efter en byggnad inuti vilken man lastat fältspat och kvarts i vagnar för transport till Ytterby brygga. Stenen vinschades upp från gruvan, in i byggnaden där den lastades på spårbundna transportvagnar som gick på en bana ner till bryggan. Rester efter vallen där spåren gått (A542) återfinns ytterligare öster om syllen och söder om gruvfogdebostaden. Banken för gruvjärnvägen är cirka 2,5 meter bred och uppbyggd av skrotsten från gruvan och den ansluter till byggnaden A391:s östra gavel. På ett ställe längst i öster är järnvägsbanken bredare, 4,5–5 meter. Möjligen har banan här varit dubbelspårig för att underlätta att vagnar ska kunna mötas. Öster om banvallen verkar banan ha varit anlagd i luften med stöttepelare.

Öster om byggnaden A391 men söder om vallen A542 finns en källargrund (A604). Denna grund ligger under den plana ytan mellan huset och järnvägsbanken med ingång i sluttningen bakom ett tätt slånbuskage. Möjligen kan den östra syllstensraden vara resterna efter en innervägg och inte en yttervägg, källaren skulle då ligga under huset

A391. Källarens storlek och bevarandegrad kunde inte bedömas vid karteringen då källaren var försluten med cement cirka 0,5 meter in från ingången sett.

Norr om dagbrottet fanns två dumpar med sprängsten bestående gråberg. Det mest troliga är att det rör sig om sten från gruvan, men då övrig sten togs ut i passagen mot söder finns möjligheten att stenen inte kommer från Ytterby gruva då den topografiskt sett känns felplacerad. Ytan norr om gruvan är tillrättalagd då det vid något tillfälle anlagts en vändplan för fordon. När denna vändplats anordnades är svårt att säga, den kan ha kommit till i samband med att gruvan började användas för lagring av olja och flygbränsle.

Referenser

Tryckta källor

Knutson, L & Leek, T. 2012. *Ytterby gruva*. Kultur- och industrihistorisk dokumentation. Fortifikationsförvaltningen.

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Uppland
Län	Stockholm
Kommun	Vaxholm
Socken	Österåker
Fornlämningsnummer	RAÄ-nr Österåker 287:1

Projektledning	Annica Ramström, Helmut Bergold
Personal	Annica Ramström, Helmut Bergold

Undersökningstid	2016-05-10 till 2016-05-12
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
4311-6080-2015

Arkeologgruppens projektnummer
2016_06

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd omhändertogs.

Bilagor

Bilaga 1. Anläggningstabell

Anr	Typ	Storlek/m	Beskrivning
300	Väg	40x2,5	Anlagd i kraftig söderslutning med varp från gruvan. Gjord i modern tid för besökare till gruvan.
314	Täkt	50x20	Gräns för modern täkt av gruvvarpen som sträcker sig ända ut till Ytterbyvägen.
336	Gruvhål	36x3-10	Dagbrott, Ytterby gruva, RAÄ-nr Österåker 287:1. Måtten är innermått av gruvan.
371	Terrassering	26x2,5-3	På vilken en järnväg gått för gruvvagnar att tippa varp.
391	Syllstensgrund	6 x ?	Av tillhuggen syllsten i varierat stenmaterial 0,35-0,4 meter stora.
530	Fundament	1,5x1	Rektangulär fundament av cement.
534	Fundament	1x1	Kvadratisk fundament av cement.
538	Fundament	1x1	Kvadratisk fundament i tegel.
542	Järnvägsbank	28x2,5-5	Uppbyggd av skrotsten från gruvan. Bredare i väster.
547	Varp	78x12-25	Bestående av skrotsten av gråberg, kvarts samt fältspat.
604	Källargrund		Ingång till igenmurad källargrund.
605	Varp	8x6	Varp av gråsten.
617	Varp	47x15	Varp av gråsten.

